

Een archeologische begeleiding op De Wheem (Grote Markt) te Meppel (Dr.)

H. Halici

**Met bijdragen van M. Daleman, C.G. Koopstra, N. van Malssen,
G.J. de Roller & J. Schoneveld**

ARC-Publicaties 192

Groningen

2008

ISSN 1574-6879

Colofon

Een archeologische begeleiding op De Wheem (Grote Markt) te Meppel (Dr.)

ARC-Publicaties 192
ARC-Projectcode 2005/312

Opdrachtgever
Gemeente Meppel
Bevoegd gezag
Gemeente Meppel
Beheer en plaats van documentatie
Archaeological Research & Consultancy

ARCHIS nummer onderzoek
14908

Tekst
H. Halıcı met bijdragen van M. Daleman, C.G. Koopstra,
N. van Malssen, G.J. de Roller & J. Schoneveld

Foto's
H. Halıcı, L. de Jong, S.J. Tuinstra & A. Wieringa

Digitale beeldverwerking
B. Schomaker

Redactie
N. van Malssen
Eindredactie
J. Schoneveld

Status
definitieve versie

Autorisatie — C.G. Koopstra

Uitgegeven door
ARC bv
Postbus 41018
9701 CA Groningen

ISSN 1574-6879

Groningen, 2008

Omslag
De noordkant van werkput 3

Een recente lijst van de ARC-Publicaties is te vinden op www.arcbv.nl

Inhoud

1	Inleiding	3
	<i>H. Halıcı</i>	
1.1	Aanleiding voor het onderzoek	3
1.2	Ligging van het onderzoeksgebied	3
1.3	Objectgegevens	6
1.4	Doel van het onderzoek	6
1.5	Werkwijze	6
2	Sporen en structuren	9
	<i>C.G. Koopstra & N. van Malssen</i>	
2.1	Historisch onderzoek	9
2.2	Sporen en structuren	10
3	Aardewerk	19
	<i>J. Schoneveld</i>	
3.1	Inleiding en werkwijze	19
3.2	Resultaten	19
3.3	Conclusie	26
4	Pijpaarde, Glas, Bouwmateriaal en Keramische artefacten	29
	<i>J. Schoneveld</i>	
4.1	Pijpaarde	29
4.2	Glas	30
4.3	Bouwmateriaal en keramische artefacten	31
5	Metaal	33
	<i>M. Daleman</i>	
5.1	Inleiding	33
5.2	Werkwijze	33
5.3	Resultaten	33
5.4	Conclusie	34
6	Faunaresten	37
	<i>H. Halıcı</i>	
6.1	Inleiding	37
6.2	Resultaten	37
6.3	Conclusie	40

7 Botanische Macroresten	41
<i>G.J. de Roller</i>	
7.1 Inleiding en werkwijze	41
7.2 Resultaten	41
7.3 Conclusie	42
8 Conclusie	43
<i>H. Halıcı & C.G. Koopstra</i>	
Literatuur	45

1 Inleiding

H. Halıcı

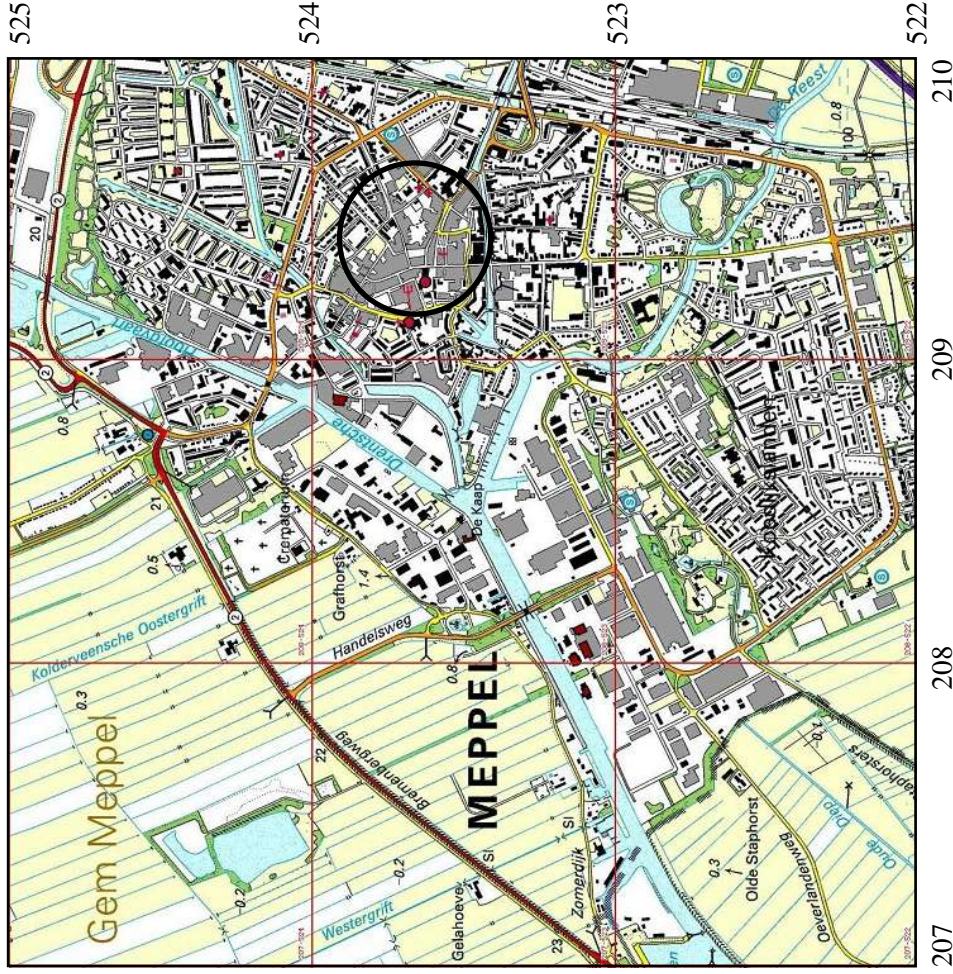
1.1 Aanleiding voor het onderzoek

In verband met geplande bodemingrepen ten behoeve van de vervanging en verlegging van de bestaande riolering onder en het vervangen van beplanting, straatmeubilair en bestrating van het plein De Wheem (Grote Markt) te Meppel, heeft de gemeente Meppel aan Archaeological Research & Consultancy (ARC bv) de opdracht gegeven om een archeologische begeleiding uit te voeren. Het plangebied ligt in het oude centrum van Meppel en heeft een hoge archeologische waarde.¹ Ten gevolge van de herinrichtingswerkzaamheden zou het bodemarchief onherstelbaar aangetast kunnen worden. De archeologische begeleiding is in drie fases uitgevoerd. Tijdens fase I, die van 1 tot 8 december 2005 plaatsvond, zijn de werkzaamheden uitgevoerd door drs. S.J. Tuinstra en mw. drs. H. Halıcı. Fase II is uitgevoerd van 19 tot 22 december 2005 en fase III van 7 tot 22 februari 2006. De archeologische begeleiding in deze fases is uitgevoerd door mw. drs. H. Halıcı, op 22 februari bijgestaan door A. Wieringa. Nadat de vondsten zijn gewassen en per categorie gesplitst, is het materiaal aan de verschillende specialisten ter beschikking gesteld. Bij de uitwerking van het vondstmateriaal werd het aardewerk, pijpjarde, glas, bouw materiaal en keramische artefacten door drs. J. Schoneveld, het botmateriaal door mw. drs. H. Halıcı, het metaal door mw. drs. M. Daleman en de botanische macroresten door drs. ing. G.J. de Roller geanalyseerd.

1.2 Ligging van het onderzoeksgebied

Het onderzoeksgebied ligt in het oude centrum van Meppel op de Grote Markt, in de volksmond beter bekend als de 'Wheem' (afb. 1.2). De Wheem wordt begrensd door de Woldstraat in het noorden en de Grote Kerkstraat en het Prinsenplein in het zuiden.

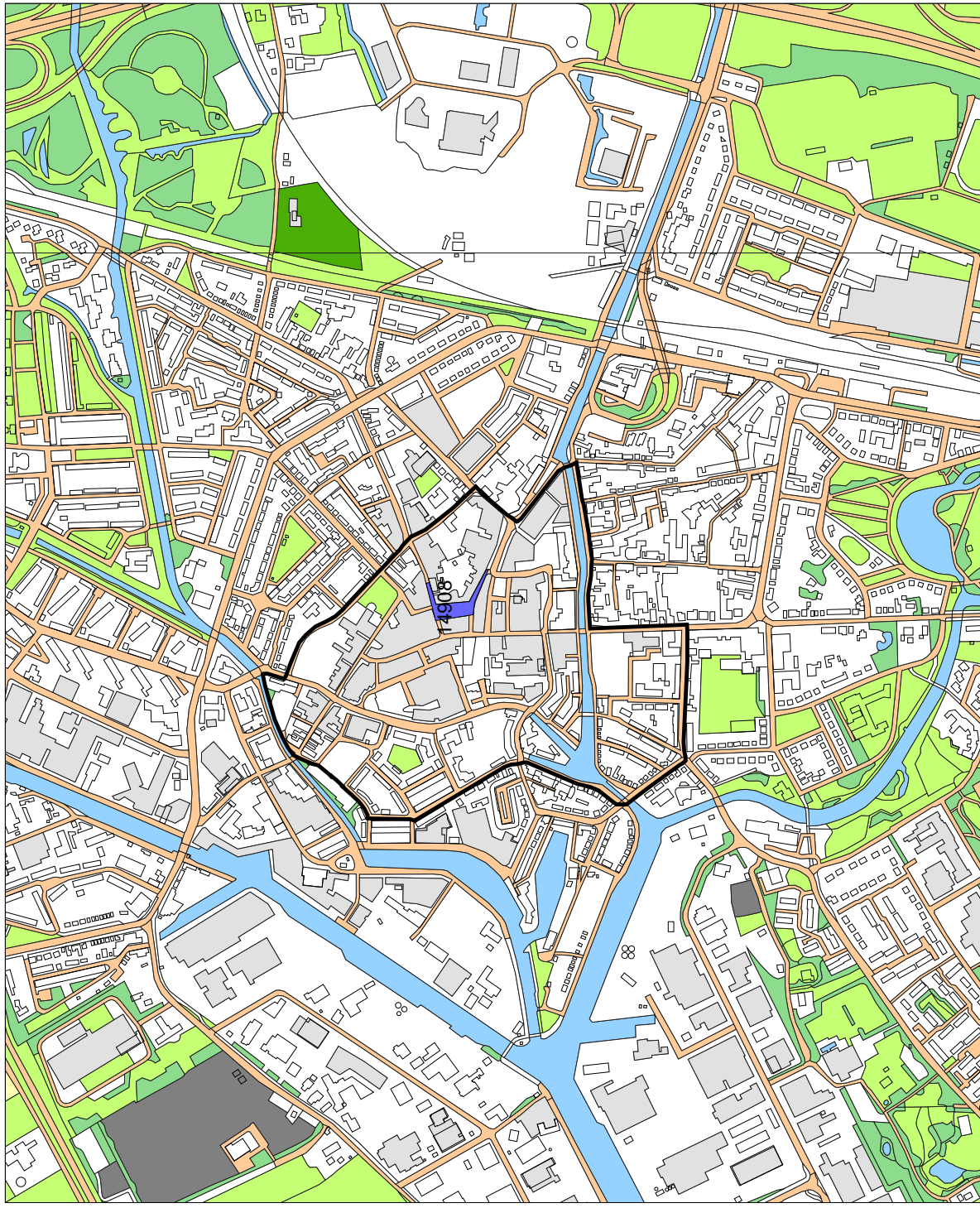
¹AMK-monumentnr. 14513-Meppel Centrum; CMA-code 21E-017; Achis-onderzoeksmelding 14908.

Legenda

— Onderzoekslocatie

Afbeelding 1.1 Topografische kaart van de onderzoekslocatie en omgeving (omcirkeld), voorzien van RD-coördinaten. Bron: Topografische Dienst Nederland.

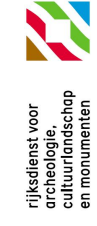

Legenda

- HUIZEN
- MONUMENTEN
- ONDERZOEKSMELDINGEN
- TOP10 (c)TDN
 - bebouwd gebied
 - doorgaande wegen
 - bos
 - bouwland
 - weiland
 - boomgaard/kwekerij
 - heide
 - zand
 - begraafplaats
 - water
 - overig bodemgebruik

Archis2

rijksdienst voor
archeologie,
cultuurlandschap
en monumenten

Afbeelding 1.2 De ligging van het onderzoeksgebied. Bron: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek/Archis II, 23 februari 2006.

1.3 Objectgegevens

Provincie	Drenthe
Gemeente	Meppel
Plaats	Meppel
Toponiem	Grote Markt
Kaartblad	21E
Coördinaten	209.332/523.689; 209.343/523.621 209.367/523.618; 209.360/523.695
Periode	Middeleeuwen en Nieuwe Tijd
Type object	Middeleeuwse stadskern
Type bodem	Zwak lemig fijn zand
Geomorfologie	Veldpodzolgronden met leemarm en zwak lemig fijn zand

1.4 Doel van het onderzoek

Het doel van de archeologische begeleiding is het veiligstellen van het aanwezige bodemarchief dat ten gevolge van de werkzaamheden onherstelbaar aangetast zou worden. Ten behoeve van het archeologische onderzoek is een Programma van Eisen (PvE) opgesteld door drs. J. Schoneveld van ARC bv in overleg met dr. W.A.B. van der Sanden, provinciaal archeoloog van Drenthe. Hierin zijn de volgende onderzoeksvragen verwoord:

- 1 *Hoe is het gesteld met de gaafheid van het bodemarchief ter plaatse, zowel in de horizontale als in de verticale zin?*
- 2 *Hoe is het gesteld met de conservering van het vondstmateriaal?*
- 3 *Is er een relatie te leggen tussen de mobilia en de grondsporen?*
- 4 *Wat is de aard en de ouderdom van de aangetroffen bewoningssporen? Strecken deze zich over de hele onderzoekslocatie uit?*
- 5 *Wat zeggen de aangetroffen archeologische waarden over de (bouw)geschiedenis van de pastorie en de latere Stadsherberg?*
- 6 *Zijn er archeologische resten aanwezig uit een oudere periode dan de 15e eeuw n. Chr.?*

1.5 Werkwijze

Voorafgaand aan het veldwerk is een bureaustudie verricht, waarbij gebruik gemaakt is van Archis, historisch-topografisch kaartmateriaal en het bureau-onderzoek van RAAP Archeologisch Adviesbureau (Hekman 2004). Uit het bureau-onderzoek is gebleken dat er binnen het plangebied resten van de voormalige pastorie/stadsherberg aanwezig kunnen zijn onder het plaveisel van de Grote Markt. Op basis van de resultaten van het bureauonderzoek is een archeologische begeleiding op het plangebied aanbevolen.

Fase I

De rioolsanering is aan de oostkant van het plein vanaf de hoek van de Grote Kerkstraat richting het noorden uitgevoerd. De werkzaamheden zijn aanvankelijk zonder archeologische begeleiding van start gegaan, waardoor ca. 15 m niet

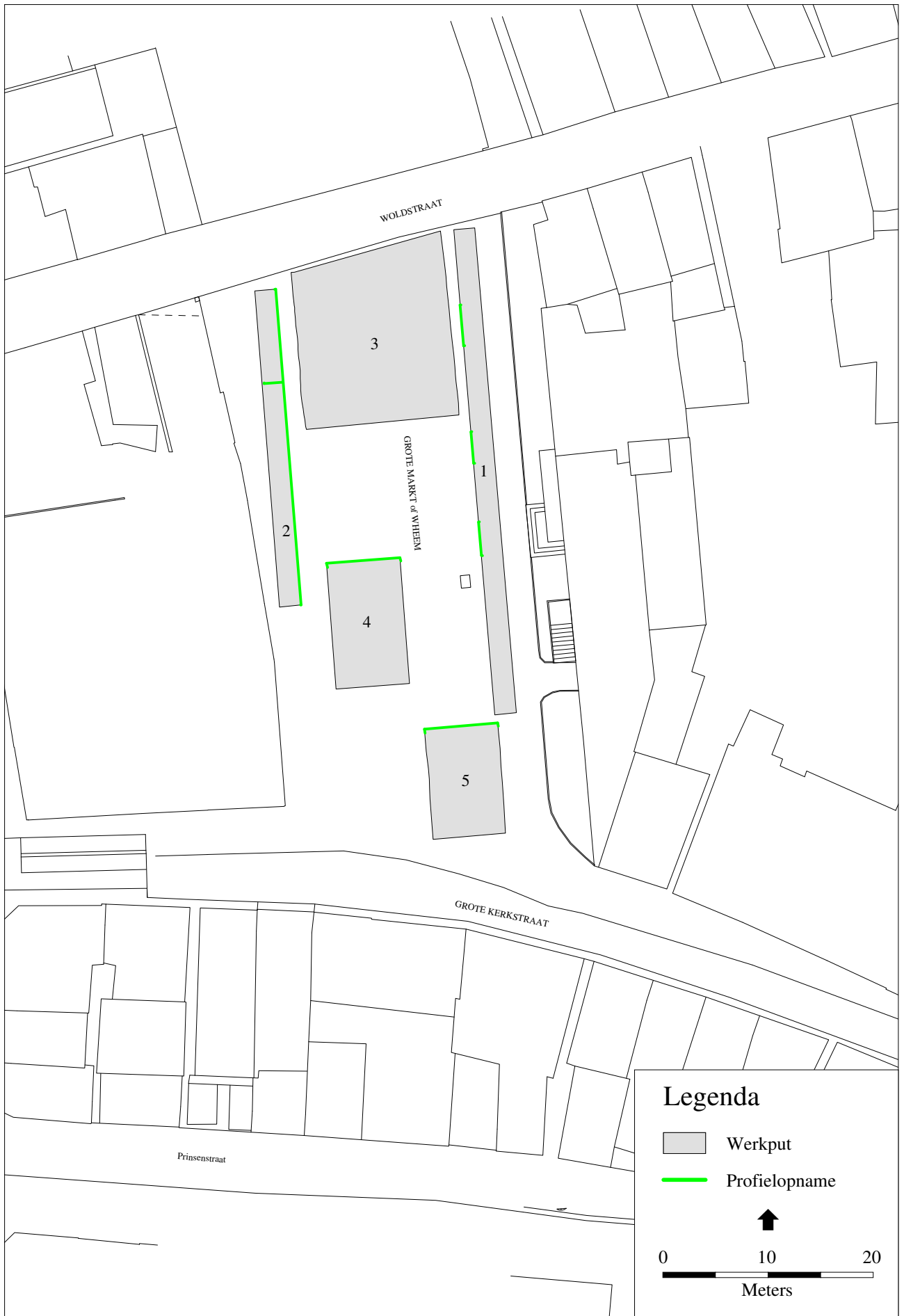
is gedocumenteerd. Tijdens deze werkzaamheden is een fundering van een kelder aangetroffen. Door miscommunicatie tussen de gemeente en de uitvoerder zijn de resten zonder enige archeologische begeleiding verwijderd en niet gedocumenteerd. Meteen na dit incident is de archeologische begeleiding van start gegaan. Het veldonderzoek behelsde het volgen van het uitgraven van de rioolsleuf (werkput 1, zie afb. 1.3). Bij het begeleiden van de werkzaamheden is rekening gehouden met de opbouw van de bodem. De opgebrachte zandlaag is in één keer verwijderd, waarna de onverstoorde bodem laagsgewijs is verdiept. Na het aanleggen van ca. 4 m sleuf werd een rioolbuis geplaatst en werd de sleuf boven het riool opgevuld met zand. De rioolsleuf is uitgegraven tot een diepte van ca. 2,60 m onder het straatniveau. Het straatniveau ligt op 1,99 m +NAP, de sleuf is uitgegraven tot een diepte van 0,61 m –NAP. Tijdens de sanering van het riool zijn archeologische waarnemingen gedaan. Het westprofiel (per sectie van ca. 3 a 4 m, in totaal 46 m lang) is opgeschaafd, digitaal gefotografeerd en getekend op schaal 1:20. Daar waar mogelijk is vondstmateriaal verzameld.

Fase II

In deze fase zijn de werkzaamheden aan de westkant van het plein vanaf de hoek van de Woldstraat richting het zuiden uitgevoerd. De werkzaamheden bestonden uit het graven van twee sleuven, in totaal ca. 26 m lang en ca. 6 m breed, waarin aan de westkant het oude riool is verwijderd en niet is vervangen. Aan de oostkant is het oude riool na verwijderen wel vervangen. Het verdiepen heeft op dezelfde manier plaatsgevonden als in fase I. In deze sleuf (werkput 2) is het oostprofiel opgeschaafd, gefotografeerd en getekend op schaal 1:20.

Fase III

Ten behoeve van de aanplant van bomen op het plein zijn in totaal drie werkputten aangelegd. De aan de noordkant van het plein aangelegde werkput (werkput 3) had een afmeting van ca. 15×15 m en is tot een diepte van ca. 1,30 m onder het straatniveau uitgegraven. Daarnaast zijn aan de zuidwestkant (werkput 4) en aan de zuidoostkant (werkput 5) werkputten van ca. 7×12 m aangelegd, die tot op dezelfde diepte als werkput 3 zijn verdiept. De aangelegde vlakken zijn gefotografeerd, getekend op schaal 1:50 en met een metaaldetector afgezocht op metaalvondsten. De hoogte ten opzichte van het NAP is bepaald. Aangetroffen vondstmateriaal is per segment, laag en spoor verzameld. Verder zijn in werkputten 4 en 5 de noordprofielen gefotografeerd en op schaal 1:20 getekend.

Afbeelding 1.3 De Wheem, overzicht werkputten. Kaart: B. Schomaker.

2 Sporen en structuren

C.G. Koopstra & N. van Malssen

2.1 Historisch onderzoek

N. van Malssen

2.1.1 Algemeen

De noordelijke zandgronden kennen een lange bewoningsgeschiedenis. De oudste sporen stammen uit het Laat-Paleolithicum (vanaf ca. 9.000 v. Chr.). Tot aan de Romeinse Tijd (vanaf ca. 12 v. Chr.) was er sprake van bewoningscontinuïteit. In de Romeinse Tijd neemt de bevolking af, om pas in de loop van de (Vroege) Middeleeuwen weer toe te nemen. De meeste dorpen in de regio onstonden uit reeksen boerderijen op een kruispunt van wegen, zogenaamde esdorpgehuchten. De oudste vermelding van Meppel stamt uit de twaalfde eeuw. Meppel was oorspronkelijk een esgehucht en was tot 1422 een buurschap van het kerspel (parochie) Kolderveen. Aan het eind van de 15e eeuw groeide Meppel uit tot een dorp met een belangrijke streekfunctie, eerst als overslagplaats en vanaf 1460 als markt. In de loop van de zestiende eeuw, toen de stad een rol ging spelen in de doorvoer van turf, kwam de stad tot bloei. Stadsrechten verkreeg Meppel pas in 1809. Onder de stadskern bevinden zich mogelijk sporen van vroegere bewoning.

2.1.2 De pastorie en de Stadsherberg

In de tweede helft van de 15e eeuw werd ten westen van de de middeleeuwse kern van Meppel de pastorie van de Grote Kerk gebouwd. Het terrein, dat nu bekend staat als de Wheem, was tot die tijd waarschijnlijk onbebouwd.¹ Wanneer de pastorie is gebouwd is niet met zekerheid te zeggen, maar dat zal waarschijnlijk in de jaren '50 van de 15e eeuw zijn geweest. De bouw van de Grote Kerk werd in 1459 voltooid. In het begin van de 16e eeuw liet Everhardus van Cralen, de pastoor van de Grote Kerk, een stenen pastorie bouwen van 14×9 m, waarbij tevens de pastorietauin werd ommuurd. Deze ommuring was in de 17e eeuw al weer verdwenen. Van Cralen liet het huis na aan de parochie Meppel. Vanaf het eind van de 16e eeuw werd de pastorie bewoond door de verschillende dominees van de Grote Kerk. In de 17e en 18e eeuw werd de pastorie verscheidene keren uitgebreid, onder andere

¹Het plein dankt zijn naam aan de oude benaming voor pastorie, *whedeme*.

Afbeelding 2.1 De Wheem op een kadastrale minuut uit het begin van de 19e eeuw. Bron: www.watwaswaar.nl

met een schuur en een stal. In 1796 kreeg de gemeente Meppel de pastorie in bezit. Na korte tijd te zijn gebruikt als kazerne voor Franse soldaten werd de (voormalige) pastorie een stadsherberg. In het begin van de 19e eeuw werd direct ten zuiden van het pand, op ca. drie meter afstand, een waaggebouw neergezet (afb. 2.1). In 1864 werd het pand afgebroken, samen met het waaggebouw, een stal en een aantal huizen aan het plein (Gerding et al. 1991, Ponne 1998). Sindsdien is de lokatie onbebouwd gebleven. Het centrum van Meppel staat geregistreerd als terrein van hoge archeologische waarde (AMK-monumentnr. 14513-Meppel Centrum; CMA-code 21E-017; Achis-onderzoeksmelding 14908).

2.2 Sporen en structuren

C.G. Koopstra

2.2.1 Late Middeleeuwen en begin Nieuwe Tijd

Het onderzoek heeft aangetoond dat het terrein met zekerheid al vanaf en mogelijk zelfs nog voor de Middeleeuwen in gebruik is. Het natuurlijke zand dat op een diepte van 1,5 m –mv is waargenomen, wordt afgedekt door een 80 cm dikke cultuurlaag (afb. 2.2). De onderste 25 cm kunnen worden herkend als een oud esdek. Helaas is de laag door ontbreken van vondstmateriaal niet te dateren, maar een voor-Middeleeuwse datering is niet uit te sluiten. Het esdek wordt afgedekt door een donker gekleurd, licht humeus pakket, dat als stadse ophogingslaag kan worden beschouwd (afb. 2.2). Helaas bevat deze laag slechts puinbrokjes, waardoor ook deze laag niet eenduidig van een datering kan worden voorzien. De ophogingslaag

is echter met zekerheid als middeleeuws te bestempelen, aangezien de laag wordt doorgesneden door een vroeg-16e eeuwse funderingsgreppel. Deze funderingsgreppel maakt deel uit van een fundament, dat aan de zuidzijde van van werkput drie aan het licht is gekomen (afb. 2.3, 2.4, 2.5). Het betreft het fundament van de noordgevel van de in de vorige paragraaf vermelde, vroeg-16e eeuwse pastorie. De fundering is aangelegd in een circa twee meter brede greppel (afb. 2.3). In de greppel bevindt zich een 30 cm dikke zandlaag die kan worden herkend als grondverbetering ten behoeve van de stabiliteit van het fundament. Het fundament is aan de buitenzijde getrapt en varieert in breedte tussen de 75 en 100 cm op het diepste niveau. Het opgaand muurwerk, waarvan slechts de onderste laag stenen van bewaard is gebleven, heeft een dikte van 50 cm. Het onderzoek van Ponne veronderstelt een vermoedelijke omvang van de pastorie van 9×14 m (Ponne 1998). De opgraving verschaft echter een ander inzicht. De aangetroffen fundering heeft een lengte van 11,75 meter, de lengte van de noordgevel zal rond de 10,75 meter liggen. Op basis van het minuutplan uit 1832 mogen we aannemen dat de lengte van het gebouw in noordzuidelijke richting vermoedelijk iets korter zal zijn geweest dan de waargenomen fundering en ergens rond de 9 meter moet liggen.

Er zijn bij de aanleg van de fundering twee soorten bakstenen gebruikt. De kleinere steen meet $23 \times 11 \times 5$ cm, de andere steen meet $25,5 \times 13,5 \times 5$ cm. Deze steenmaten onderschrijven de vroeg-16e eeuwse datering van het gebouw. De grotere steen deed regionaal zijn intrede in de 15e eeuw, terwijl de kleinere steenmaat vanaf 1500 in gebruik werd genomen (Berends 1990). De wijze van funderen en de dikte van de muur doet vermoeden dat het hier mogelijk om een gebouw moet zijn gegaan van twee verdiepingen en een zoldering. Mogelijk is het gebouw opgetrokken in de traditie van de laat-15e eeuwse steenhuizen zoals we die kennen uit bijv. Ruinen en Nietap. Naast de fundering werd eveneens een deel van de vloer van de pastorie vrij gelegd (afb. 2.4). De vloer bestaat uit plavuizen, die respectievelijk 19×19 en 22×22 cm meten. Vermoedelijk dateren de plavuizen uit dezelfde periode als het fundament en betreft het hier een vloer uit de vroegste bouwfase. De plavuizen zijn gemetseld op een laag van bakstenen. Van deze stenen kon helaas geen maat worden vastgesteld, waarmee de vermoede datering van de vloer eventueel zou kunnen worden bevestigd. Onder de vloer bevindt zich net als bij het fundament een laag zand die heeft gediend als grondverbetering. Ondanks deze zandlaag is de vloer behoorlijk verzakt met een verloop van enkele centimeters.

In de werkputten is slechts één spoor aangetroffen dat met enige zekerheid te associëren valt met de 16e eeuwse pastorie. Het betreft een sloot die aan de noordzijde van werkputten 1 en 3 is aangetroffen (afb. 2.6 en 2.9). De sloot kent dezelfde oriëntatie als de pastorie en het vroegst te dateren materiaal stamt uit de late 15e en vroeg-16e eeuw. Vermoedelijk betreft het één van de de erfgrenzen van de pastorie. In de zuidelijk gelegen werkputten is geen tegenhanger waargenomen. Wellicht vormde de toenmalige Paapensteeg de begrenzing, zoals ook in het onderzoek van Ponne wordt gesuggereerd (Ponne 1998). Het is onduidelijk welke grenzen het pastorieterrein in de beginfase heeft gehad in westelijke en oostelijke richting. Wellicht stond het terrein in duidelijke relatie tot het kerkterrein en vormde het mogelijk gezamenlijk zelfs één kerkelijk centrum dat duidelijk was afgebakend ten opzichte van een werelds, burgerlijk deel van Meppel.

2.2.2 Nieuwe Tijd

De overige sporen en structuren die in de werkputten zijn aangetroffen stammen alle uit de Nieuwe Tijd. Het betreft twee waterkelders, een waterput en een aantal afvalkuilen. Eén van de waterkelders betreft een aanbouw van de pastorie (afb. 2.4, 2.5 en 2.9). Deze waterkelder is opgetrokken uit gele baksteentjes, die gezien hun maat (17,5×7,5×3,5) in de late 18e - vroeg 19e eeuw zijn te plaatsen. De kelder is koud tegen de fundering van de pastorie gemetseld. Het is goed mogelijk dat de kelder is aangelegd in de periode dat de functie van pastorie veranderde in die van stadsherberg. Volgens de historische bronnen vond dit immers plaats in 1795.

De tweede waterkelder is aangetroffen in werkput 2 (afb. 2.7). Het betreft hier een in rode bakstenen opgetrokken kelder met een binnenmantel van gele baksteentjes. De rode baksteen meet 22×11×4 cm en kan derhalve worden geplaatst in de 17e en/of begin van de 18e eeuw. De gele steentjes zijn beduidend kleiner en meten slechts 19×8,5×4 cm. Deze steentjes zijn kenmerkend voor de 18e eeuw. Of de buitenmuur en de interne mantel contemporain zijn is niet met zekerheid vast te stellen, omdat de mantel pas later kan zijn aangebracht, vanwege bijvoorbeeld lekkage. De kelder heeft waarschijnlijk toebehoord aan het woonhuis met kavelnummer 1254 of 1255 van het minuutplan van 1832. De waterput is eveneens in werkput 2 aangetroffen (afb. 2.8). De put is slechts ten dele vrijgelegd, aangezien de put voor een aanzienlijk deel buiten de werkput valt. Op basis van de steenmaat, 22×11×5 cm, is een 17e eeuwse datering het meest aannemelijk. Helaas kon dit niet met behulp van dateerbare vondsten uit de waterput worden onderschreven. Of de put deel heeft uitgemaakt van het erf van de pastorie is niet met zekerheid vast te stellen.

Ten slotte is een aantal kuilen aangetroffen. De meeste kuilen zijn aangetroffen in werkput 3 (afb. 2.9). Een aantal hiervan kon in het veld al als recent worden bestempeld. Zes kuilen zijn op basis van hun context en/of het aanwezige vondstmateriaal te plaatsen in de Nieuwe Tijd. Gezien hun oriëntatie zijn twee grote, oostelijk gelegen kuilen in relatie te brengen met kavel 1323 op het minuutplan van 1832 (spoor 6 en spoor 5). Beide sporen zijn op basis van het vondstmateriaal te dateren in de 17e/18e eeuw. De twee westelijk gelegen kuilen (sporen 14 en 15) behoren mogelijk tot het erf van de pastorie. Aangezien het materiaal uit spoor 14 uit de 18e/19e eeuw stamt, zou dit materiaal mogelijk deel uitgemaakt kunnen hebben van de inventaris van de toenmalige stadsherberg.

Afbeelding 2.2 Bodemprofiel. Foto: H. Halıcı

Afbeelding 2.3 De fundering van de noordgevel. Foto: H. Halıcı

Afbeelding 2.4 Fundering van de noordgevel met een deel van de vloer van de pastorie.
Foto: H. Halıcı

Afbeelding 2.5 Overzicht van werkput 3. Foto: A. Wieringa

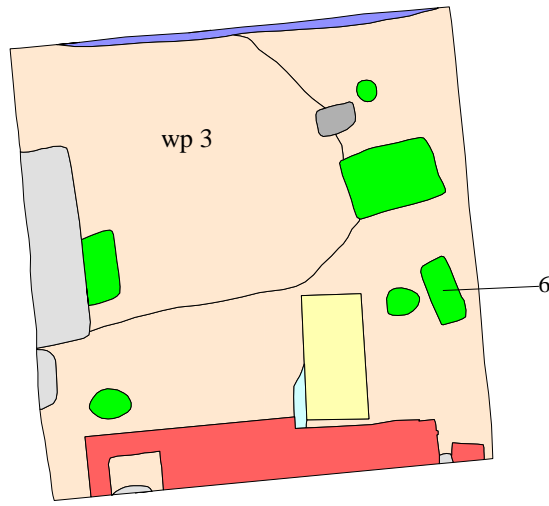
Afbeelding 2.6 Sloop in het noordprofiel van wp 1 en 3. Foto: S.J. Tuinstra

Afbeelding 2.7 De tweede waterkelder. Foto: H. Halıcı

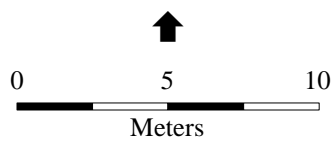
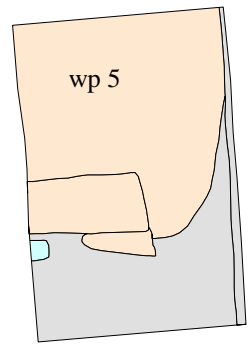

Afbeelding 2.8 De waterput. Foto: H. Halıcı

Legenda

- Sloot
- Kuil
- Vlek
- Waterkelder
- Insteek
- Recente verstoring
- Fundering
- Laag

Afbeelding 2.9 Verspreiding van de grondsporen in werkput 3 en 5. Kaart: B. Schomaker.

3 Aardewerk

J. Schoneveld

3.1 Inleiding en werkwijze

Onder het vondstmateriaal bevindt zich een hoeveelheid aardewerk. In totaal zijn tijdens het veldwerk 662 scherven aardewerk gevonden, met een gezamenlijk gewicht van 33.665,2 gram. Het betreft materiaal dat slechts op een enkele uitzondering na in de Nieuwe Tijd valt te dateren. Nadat het materiaal is gewassen en gedroogd is het gewogen en is het aantal scherven en gewicht per vondstnummer bepaald. Het materiaal is als één geheel bekeken, waarbij is getracht soort en datering van de verschillende voorwerpen of vondsten te bepalen.

3.2 Resultaten

Het grootste deel van het in de grondsporen aangetroffen aardewerk bestaat uit roodbakkende scherven met loodglazuur. Al dit aardewerk moet gedateerd worden in de Nieuwe Tijd. Slechts een enkele scherf is afkomstig uit de 15e eeuw en valt dus nog in de Late Middeleeuwen. Het gaat daarbij dan voornamelijk om een enkele scherf steengoed en een handvat van een bakpan. Het meeste materiaal bestaat uit aardewerk van roodbakkende klei. Daarnaast is er een grote component majolica en faience, voornamelijk uit één vondstnummer.

3.2.1 Roodbakkend aardewerk

Van roodbakkend aardewerk werden in de Nieuwe Tijd allerlei soorten keukengoed vervaardigd, maar ook, zeker in de 15e en 16e eeuw, tafelgoed, voorwerpen voor verlichting, speelgoed en dergelijke. Het aardewerk is meestal voorzien van loodglazuur. Hoe harder het voorwerp is gebakken, hoe beter het glazuur hecht en hoe hoogwaardiger het product is. Op een aantal voorwerpen is een versiering aangebracht. Deze kan bestaan uit vingerindrukken, uitgesneden patronen (Kerbschnitt), een slib-kras techniek (sgraffito), stempels, en ringeloor- en slibversiering. Soms is over het rode aardewerk een witte slib aangebracht waardoor het loodglazuur geel kleurt. Voegt men koperoxide aan het glazuur toe dan verkrijgt men een groen voorwerp. Voor veel roodbakkend aardewerk geldt dat het vooral goedkope waar betreft. Het grootste gedeelte zal in Friesland vervaardigd zijn. Hoewel deze Friese waar moeilijk te onderscheiden is van wat elders in Nederland werd gefabriceerd,

Afbeelding 3.1 Dekselfragment van een stoofpot met reconstructie volgens Lenting 1993 (vnr. 15). Foto: L. de Jong

kan men uit de scherfdikte, de bakselsoort en (soms) de versiering opmaken dat het uit Friesland of Noord-Nederland komt.

Grapen

Een groot gedeelte van de voorwerpen bestaat uit grappen. Deze kookpotten op drie pootjes komen in allerlei maten en vormen voor. Ze zijn voorzien van twee oren en hebben vaak een dekselgleuf. Heel brede, platte grappen werden gebruikt om in te stoven. Opvallend aan deze stoofpot of sluitpan is de brede dekselrand aan de buitenzijde. Hier overheen viel een deksel met een brede en diepe rand die de pot goed afsloot. In de bovenzijde van zo'n deksel zit vaak een uitholling, waarin water kan worden gegoten. Dit zorgt ervoor dat damp aan de binnenkant van de stoofpot neerslaat. Twee oren, bovenop het deksel, liggen in elkaars verlengde. Hierdoor kan een stok gestoken worden om het deksel op te lichten (afb. 3.1, Lenting (1993, p. 186). In de 19e eeuw verdwijnt de grape door de invoering van het fornuis.

Bakpannen

Naast grappen worden uit rode klei bakpannen vervaardigd. Deze hebben meestal een bolle, concave bodem, slechts zelden is deze plat. In later eeuwen wordt hij zelfs voorzien van pootjes. De steel van de bakpan maakt in de loop der eeuwen een ontwikkeling door. Hij loopt van een massief, vrij plat type naar een gevouwen, dunne steel. De laatmiddeleeuwse bakpansteel uit Meppel is van het stevige type. Op 90 graden links van de steel zit vaak een schenklip om overtollig vet af te gieten. De bakpannen van aardewerk worden vooral in de 15e en 16e eeuw gebruikt. Daarna worden ze meestal in metaal uitgevoerd.

Geïmporteerd aardewerk

Een enkel stuk roodbakend aardewerk is ingevoerd van elders. Hoogwaardig aardewerk, vooral borden en schotels, komt uit het Duitse Werra gebied. Alleen de binnenzijde is geglazuurd, de buitenzijde staat op standvinnen. Werra aardewerk is versierd met voorstellingen in ringeloortechniek. Vaak is nog een kleuraccent aan-

Afbeelding 3.2 Bord van Werra aardewerk met een duif (vnr. 6). Foto: L. de Jong

gegeven. Een fraai bord uit Meppel vertoont een duif (afb. 3.2).¹ Werra-aardewerk werd niet alleen in Duitsland geproduceerd, maar in het laatste kwart van de 16e eeuw en het eerste kwart van de 17e eeuw ook in Enkhuizen. Het in Meppel gevonden bord zal hier vandaan komen.

3.2.2 Witbakkend aardewerk

In de late 16e en in de 17e eeuw werd een groot gedeelte van de roodbakkende vormen uitgevoerd in witbakkende klei. Het zijn dezelfde vormen als in roodbakkende klei, maar het loodglazuur is vaak groen gekleurd door koperoxide. Dit geeft een mooie groene kleur, die zelfs zeer intens kan zijn. Een scherf wit aardewerk is afkomstig uit het Weser gebied. Hier wordt gedurende de late 16e eeuw en de vroege 17e eeuw aardewerk geproduceerd. Het aardewerk is in ringeloorteknik versierd: eenvoudige zigzag patronen in verschillende kleuren uitgevoerd.

3.2.3 Steengoed

In het Duitse Rijnland wordt een aardewerksoort vervaardigd die steengoed wordt genoemd. Het werd bij een zeer hoge temperatuur gebakken. Daardoor is de porositeit van steengoed vrijwel geheel verdwenen en is de magering op de breuk niet meer zichtbaar. Er zijn verschillende productiecentra aan te wijzen met elk hun eigen vormenspectrum en eigen baksel.

Siegburg

De belangrijkste producent is Siegburg. Hier wordt een grijs steengoed gemaakt

¹Mogelijk is dit een symbool van de liefde. Misschien is een met een enkele duif gedecoreerde schaal speciaal voor de vrouw of bruid bedoeld geweest (Van Gangelen 1997, p. 124).

dat in eerste instantie ongeglazuurd is en later een oranjekleurige vlam op het oppervlak krijgt. Na 1400 komt ook veel zoutglazuur voor. Dit wordt verkregen door aan het einde van het bakproces een handvol zout in de oven te werpen, waardoor het oppervlak van de voorwerpen een mooie glans verkrijgt. Bekend uit Siegburg zijn de Jacoba-kannetjes, maar ook drinkschaaltjes, drinkbekers, trechterbekers en schnellen, hoge bierpullen. Veel van deze voorwerpen zijn voorzien van fraaie appliques en prachtig reliëfwerk. In dit onderzoek te Meppel is slechts een enkel scherfje uit Siegburg aangetroffen, Het is voorzien van leemengobe.

Frechen

Een opvallende vorm onder het steengoed is de baardmankruik. Ze worden vooral in de tweede helft van de 16e eeuw gefabriceerd in Frechen, ten zuidwesten van Keulen. Hun grijsbruin gespikkelde uiterlijk, ontstaan door ijzerengobe met zoutglazuur, is kenmerkend. Het wordt vaak met 'tjerglazuur' of 'pantervel' aangeduid.

Raeren

Op enkele kilometers ten zuidwesten van Aken ligt in België het dorp Raeren. Steengoed uit Raeren is vooral bekend door zijn rijke versiering in appliques, rasterornamenten en kerfsneewerk. De fraaiste kannen werden vervaardigd in het laatste kwart van de 16e eeuw. De scherf van het steengoed is grijs, terwijl de binnen- en buitenzijde bruin van kleur zijn. De buitenzijde is voorzien van een dik zoutglazuur zodat het de appliques fraai doet glimmen. De pottenbakkers uit Raeren zijn de eersten die kobaltblauw in de decoratie toepassen. Na 1600 nam de productie af en als in 1684 het dorp in de as wordt gelegd door de troepen van Lodewijk XIV, verdween de pottenbakkerij geheel. In het vondstmateriaal van De Wheem zijn een paar kleine, onversierde scherfjes van Raeren steengoed aangetroffen. Daarnaast is de helft van een vetpotje voor spinsters geborgen (afb. 3.3).

Kannenbäckerland

De pottenbakkers uit Siegburg en later die uit Raeren, vertrekken in de 17e eeuw naar een nieuw productiegebied ten oosten van de Rijn, het in het Westerwald gelegen 'Kannenbäckerland'. De meeste steengoed voorwerpen uit de 17e tot 19e eeuw die in Nederland gevonden worden, zijn afkomstig uit dit productiecentrum. Er worden inmaakpotten, voorraadpotten en geornamenteerde kannen gemaakt. Kenmerkend is de grijze kleur, de opgelegde rozetten en bloemmotieven en de blauwe beschildering. In het vondstmateriaal van De Wheem zijn scherven van kannen aanwezig, die versierd zijn met rozetten. De ronde medaillons zijn uitgevoerd in een wafelpatroon of als madelief met parelring.

3.2.4 Tinglazuur aardewerk

In de 16e eeuw verscheen in Nederland een nieuwe soort aardewerk. In plaats van loodglazuur werd het aardewerk van wit, ondoorschijnend tinglazuur voorzien. Oorspronkelijk kwam deze soort aardewerk uit het gebied van de Middellandse Zee. Het betrof in eerste instantie vooral borden. Deze hadden als voordeel boven tinnen borden dat ze beter zijn schoon te houden, de smaak van de etenswaren niet vasthouden en er bovendien fraaier uitzien. Tinglazuur aardewerk vereist

Afbeelding 3.3 Vetpotje voor spinster, steengoed Raeren (vnr. 28). Foto: L. de Jong

een specifieke productiemethode. Het voorwerp moet eerst gebakken worden, het zogenaamde biscuit. Deze biscuit kan allerlei kleuren hebben. Tot ongeveer 1640 kwam roze als kleur geregeld voor, daarna werd vooral wit en geelbakkende klei gebruikt. De klei moet veel kalk bevatten voor een goede hechting van het glazuur. Daarom wordt vaak mergel bijgemengd. Onder het vondstmateriaal van De Wheem is zowel majolica als faience aangetroffen. Meestal is het blauw beschilderd, soms met imitatie-Chinese vormen, het zogenaamde Wan Li-decor. Ook vrij veel geheel witte faience komt voor, onder andere een papkom van vrij slechte kwaliteit, borden en schalen.

Majolica

Vroeg tinglazuur aardewerk wordt majolica genoemd. Borden worden op de draai-schijf vervaardigd en voorzien van een stevige standring. Deze werd op een of twee plekken doorboord om het voorwerp op te kunnen hangen tijdens het glazuren. Boven een bak werd, na het biscuit bakken, het tinglazuur er als het ware tegenaan geworpen. De achterzijde van het bord werd voorzien van het traditionele loodglazuur, vaak wat verontreinigd door de rook in de oven, zodat het wat grijsig of groenig kleurt. De voorzijde met het tinglazuur kon worden beschilderd. In de late 16e en vroege 17e eeuw was deze beschildering vaak polychroom. Voor blauw werd kobalt gebruikt, voor paars mangaan, voor bruin ijzer en voor geel antimoon. Vervolgens werden de voorwerpen met de voorstelling naar beneden in de oven gestapeld in aardewerken kokers, gescheiden door proenen. Doordat veel loodglazuur verdampt tijdens het bakproces, slaat dit weer neer op het tinglazuur en zorgt ervoor dat dit fraai gaat glimmen en de schildering wordt afgedekt.

Faience

In de loop van de 17e eeuw wordt het bakproces geoptimaliseerd en ontstaat een aardewerkvorm die we faience noemen. Bij faience is het gehele voorwerp voor-

Afbeelding 3.4 Twee scherven van een potje, Nederrijn (vnr. 16). Foto: L. de Jong

zien van rijk tinglazuur. Bij het bakproces worden de voorwerpen in aardewerken kokers gezet, die geheel worden afgesloten, waardoor er geen rook bij kan komen. Borden staan daarbij niet meer op proenen, maar worden door pennen gesteund. De binnenzijde van de kokers worden voorzien van glazuur, om dit tijdens het branden te laten verdampen en zo een mooi glimmend voorwerp te verkrijgen.

Afvalkuil

Uit een afvalkuil (vondstnummer 16, wp 3, vlk 1, sp 6) is een grote hoeveelheid materiaal aangetroffen dat kennelijk is gedumpt. Veel materiaal dateert uit het einde van de 17e en het begin van de 18e eeuw. Er is zowel roodbakkerd aardewerk, witbakkerd aardewerk als majolica en faience aangetroffen. Eén scherfje Chinees porselein was aanwezig. Het roodbakkerd aardewerk bestaat uit grappen, schalen en koppen. De schalen zijn soms voorzien van een engobe in doorlooptechniek, vervaardigd in Noord-Nederland. De koppen zijn van het Friese type, vrij groot van formaat en staand op een standing. Opvallend is het grote aantal koppen om uit te eten of te drinken. Een fragment met horizontaal worstoor is afkomstig van een lekschaal. Een lekschaal is een bord met een groot aantal gaten, waarop een gerecht kan uitlekken. Onder de roodbakkerde keramiek zijn ook een scherfje Werra-aardewerk en twee scherven met stippen en cirkels in witte engobe (afb. 3.4). Het potje met oren waar ze van afkomstig zijn is vermoedelijk gefabriceerd in het gebied van de Nederrijn (Bartels 1999, cat. 418). Verder zijn scherven van tenminste drie grote bloempotten aangetroffen. Ze zijn voorzien van een gat in de bodem en waarschijnlijk in Friesland geproduceerd.

Onder het vondstmateriaal is een fragment van de onderschaal van een olielamp. Een olielamp bestaat uit een bakje voor de olie en de pit. Dit bakje heeft een lip waar de pit ingelegd kan worden, zodat er een constante aanvoer van brandstof

Afbeelding 3.5 Faience bord met familiewapen, Harlingen (vnr. 16). Foto: L. de Jong

is. Het oliebakje zelf staat op een voet in een tweede bak, de onderbak. Deze is om brandstof op te vangen en soms om een tweede lont te laten branden. Als brandstof werd plantaardig of dierlijke olie en vet gebruikt zoals varkensreuzel en walvisolie. Dit geeft een stinkende en walmende vlam. Witbakkend aardewerk komt in de afvalkuil weinig voor, maar majolica en vooral faience des te meer. De majolica is zowel met blauwe als paarse beschildering uitgevoerd. Een enkele schaal is aan de voorzijde geheel in wit tinglazuur zonder enige beschildering gehouden, aan de achterzijde in loodglazuur. Een groot aantal schalen is in faience uitgevoerd, met blauwe beschildering. Sommige ervan komen uit Harlingen: een imitatie familiewapen (afb. 3.5), een toren met huizen en bomen en veel randen in blauwe beschildering (Pluis 2005, p. 207). De uitvoering is zeer slordig.

Een aantal kleine bordjes is voorzien van een lauwerkrans. Een redelijk compleet exemplaar laat de vermoedelijke initialen RAR zien (afb. 3.6). Deze bordjes komen ook vaak voor met spreuken en zijn hoogstwaarschijnlijk in Delft vervaardigd (Bartels 1999, cat. 965). Geheel in witte faience uitgevoerd is een plooi-schotel. De schotel heeft waarschijnlijk acht of negen lobben gehad. Naast deze aardewerksoorten werd ook steengoed aangetroffen in de afvalkuil. Een hals van een kruik heeft vermoedelijk een baardmanskop gehad. De aanzet hiervan is nog zichtbaar. Baardmankruiken worden vooral in de tweede helft van de 16e eeuw gefabriceerd in Frechen. Het 'tjiggerglazuur' of 'pantervel' is goed uitgevoerd bij deze kruik. Ook in de 17e eeuw werden nog baardmankruiken in Frechen geproduceerd. Het applique is dan echter bijzonder slordig. Mogelijk stamt deze kruik uit die latere productiefase, hoewel we dat niet zeker weten omdat de baardman ontbreekt. Naast de kruiken met ronde applique's uit het Westerwald bevindt zich ook een fragment van een kruik met bladvormige, ovale en hartvormige versierselen onder het vondstmateriaal (afb. 3.7). In ovale vormen zijn weer madelieven geplaatst en het aardewerk is met blauw en paars gekleurd, cobalt blauw en mangaan. Het ge-

Afbeelding 3.6 Faience bordje met lauwerkrans, Delft (vnr. 16). Foto: L. de Jong

heel is voorzien van een zoutglazuur. Dit soort kruiken werd in het Westerwald geproduceerd in de tweede helft van de zeventiende eeuw (Gaimster 1997, pp. 262 – 264). Een scherfje van een soortgelijke kruik werd aangetroffen buiten de afvalkuil in vondstnummer 12 (afb. 3.8). Een paar scherfjes steengoed hebben Keulen als productieplaats. Ze zijn voorzien van een lichte leemengobe en zoutglazuur. Als versiering is een applique van acanthusbladeren aangebracht.

3.3 Conclusie

Oudere aardewerkvondsten dan uit de 15e eeuw zijn in dit vondstcomplex niet aanwezig. De conservering van het aardewerk is goed, maar met de gaafheid is het slechter gesteld. Dat is uiteraard te verwachten in een stedelijke context. De afvalkuil bevat materiaal voor eten en drinken: grapes om te koken, borden om op te dienen en koppen om uit te drinken en eventueel te eten. Daarnaast werden wijnflessen in de afvalkuil gedumpt. Er zijn sierborden gebruikt uitgevoerd in faience, kannen in steengoed uit het Westerwald en er werden planten in potten gecultiveerd. De faience is van slechte kwaliteit en men zou veel meer porselein onder het vondstmateriaal verwachten. Chinees porselein begint in de eerste helft van de 17e eeuw gemeen goed te worden onder de burgerij en ontbreekt hier vrijwel geheel. Slechts een fragment van een theekopje in porselein is aangetroffen.

Afbeelding 3.7 Onderzijde van kruik in steengoed, Westerwald (vnr. 16). Foto: L. de Jong

Afbeelding 3.8 Scherfje steengoed, Westerwald (vnr. 12). Foto: L. de Jong

4 Pijpaarde, Glas, Bouwmateriaal en Keramische artefacten

J. Schoneveld

4.1 Pijpaarde

4.1.1 Inleiding en werkwijze

Onder het vondstmateriaal bevinden zich 67 fragmenten, waaronder 17 pijpenkoppen of fragmenten daarvan. Deze zijn alle vervaardigd uit pijpaarde. In totaal werd 291,9 gram van dit materiaal geborgen. Uiteraard vallen pijpenkoppen uitsluitend in de Nieuwe Tijd te dateren. Nadat het materiaal is gewassen en gedroogd is het gewogen en is het aantal fragmenten en gewicht per vondstnummer bepaald. Het materiaal is als één geheel bekeken waarbij getracht is soort en datering van de verschillende vondsten te bepalen.

4.1.2 Resultaten

Van de pijpenkoppen is slechts een enkele ketel compleet, verder betreft het vooral fragmenten van ketels. De ketels hebben overwegend een trechtersvorm of een vroeg model ovoïde vorm. Daarmede zijn ze te dateren in de 18e eeuw. Slechts een enkele pijpenkop heeft een hielmerk. Het meest (drie maal) komt het wapen van Haarlem voor. Dit merk is in Gouda gezet tussen 1675 en 1846 (Duco 2003). Gezien de vorm van de pijpenkop, die zijn te dateren tussen 1730 en 1740, is de maker Matthijs Gerritsz Rijpenhuijse of zijn weduwe geweest. Daarnaast komt de gekroonde 99 voor, die gezien het model van de ketel te dateren is tussen 1750 en 1780. De maker was Benjamin Eling in Gouda. Verder zijn de leeuw in de Hollandse tuin en de letters PL aangetroffen. Beide zijn tussen 1750 en 1780 in Gouda gezet. De leeuw is naar alle waarschijnlijkheid afkomstig uit het atelier van Frans Verzijl, het letterteken is mogelijk gezet door Lieve de Gamaaij. Slechts bij één pijpenkop is een zijmerk aangetroffen. Het betreft een gekroonde VR. Dit merk is tussen 1745 en 1765 op de ketel geplaatst door Gerrit Verzijl of zijn opvolger Pieter van Reede. De pijpenkop heeft een spoor met aan beide zijden het wapen van Gouda met links een stip als vormmerk. Dit vormmerk werd gebruik

Afbeelding 4.1 Hielmerk met dubbele adelaar (vnr. 16). Foto: L. de Jong

om aan de opzichter van het atelier duidelijk te maken wie de pijp had gevormd. Op een andere pijpenkop vinden we een halve maan als vormmerk.

Slechts een klein aantal pijpenkoppen is te dateren in de 17e eeuw. Ze hebben alle dubbelconische vormen en zijn niet voorzien van merken. Alleen een steel, die gezien zijn dikte ook valt te dateren in de 17e eeuw, heeft een fragment van een hielmerk, dat echter niet is te duiden. Mogelijk is het de dubbele adelaar (afb. 4.1). Een andere steel bezit het fragment van een merk met drie franse lilies. Dit makersmerk is tussen 1705 en 1846 in Gouda gezet. Eén van de vroege dubbelconische pijpenkoppen lijkt op de steel het begin van een reliëfversiering te vertonen. Mogelijk is het een floraal motief zoals bekend is van pijpenstelen uit Amsterdam (De Haan & Krook 1988, nr. 124).

4.1.3 Conclusie

De kleipijpen die zijn aangetroffen laten een te verwachten doorsnee beeld zien. Ze munten niet uit in kwaliteit of vorm en zijn vermoedelijk afkomstig uit het productiecentrum Gouda. De omvang van het vondstcomplex is te klein om er verdere conclusies aan te verbinden.

4.2 Glas

Onder het vondstmateriaal bevinden zich 33 scherven glas, tezamen 2.092,2 gram. Het betreft vooral flessenglas met daarnaast een kleine component venster- en gebruiksglas. Het flessenglas is afkomstig van wijnflessen. Er zijn in de scherven twee vormen te herkennen, de ui-vormige fles en de Bocksbeutel. Alle flesbodems zijn voorzien van een blaaspijppontiel, zodat ze te dateren zijn vóór 1850

Afbeelding 4.2 De ui-vormige fles (vnr. 16). Foto: L. de Jong

(Soetens 2001, p. 361).

De ui-vormige flessen vallen op doordat ze een ver uitstekende lip bezitten (afb. 4.2). Twee flessen zijn van het type Bocksbeutel. Dit zijn afgeplatte flessen die in Duitsland vooral voor de zogenaamde Frankenwijn werden gebruikt. In dit geval zijn alleen de bodems van de twee flessen bewaard gebleven. Het zijn bolvormige flessen met een blaaspijppontiel, ook wel *Hamburger Blatte* genoemd. Het model gaat terug op flessen die met een koord aan de zadelknop werden meegenomen. De wijnhandelaren uit Frankenland in het Maindal hebben zich altijd ingespannen om het monopolie van dit model te verkrijgen. Dit is hen echter niet gelukt en dit type fles werd ook elders gemaakt (Soetens 2001, p. 46). Van het gebruiksglas zijn slechts enkele scherven bewaard gebleven. Uit Waldglas is een roemertje vervaardigd waarvan een braamnop bewaard is gebleven. Een randscherf van een wafelbeker stamt uit het begin van de 17e eeuw. Dit soort bekers werd gebruikt om bier te nuttigen.

4.3 Bouwmateriaal en keramische artefacten

Tijdens het onderzoek is een hoeveelheid bouwmateriaal geborgen. Naast baksteenpuin en een bolle dakpan met een middeleeuwse context, is een aantal wandtegels aangetroffen. Het betreft 70 items met een totaal gewicht van 2393,6 gram. De bolle dakpan, een zogenaamde monnik, heeft een middeleeuwse context. De pan heeft een lengte van 29 cm en is reducerend gebakken. Holle en bolle pannen kan men nog steeds aantreffen op kerken in Groningen en Friesland, onder andere op het koor van de kerk te Sellingen (Gr.). De wandtegels zijn in wit uitgevoerd en maken een moderne indruk. Twee fragmenten van vermoedelijk dezelfde tegel zijn echter ouder en beschilderd met een in blauw uitgevoerd landschapje met drie zeilboten. Als hoekmotief is een spinnetje toegepast. Deze tegel is te dateren in de 18e eeuw. Onder het vondstmateriaal bevinden zich zes keramische artefacten met

een totaal gewicht van 86,5 gram. Het betreft allemaal fragmenten van knikkers. Knikkers treft men vaker aan in opgravingen. Over het algemeen zijn ze gemaakt van aardewerk en vervolgens geglazuurd.

5 Metaal

M. Daleman

5.1 Inleiding

Tijdens het onderzoek zijn 27 metalen objecten geborgen (tabel 5.1). De meeste voorwerpen zijn compleet, enkele objecten zijn gefragmenteerd. Deze fragmentatie is voornamelijk het resultaat van corrosie. Het doel van het onderzoek is om met behulp van het aangetroffen materiaal te achterhalen wat de rol van metaal is geweest en in welke mate metaalbewerking heeft plaatsgevonden binnen een archeologische nederzetting. Daar de meerderheid van de in het Programma van Eisen (PvE) geformuleerde onderzoeksvragen zich specifiek richt op de archeologische *grondsporen*, en niet zozeer de vondsten hieruit, zijn voor onderhavig onderzoek twee onderzoeksvragen relevant:

- 1 *Hoe is het gesteld met de conservering van het vondstmateriaal?*
- 2 *Is er een relatie te leggen tussen de mobilia en de grondsporen?*

5.2 Werkwijze

De vondsten zijn voorzichtig gewassen en gedroogd. Bij de indentificatie van metalen objecten speelt de conservering een belangrijke rol. Door middel van reiniging en conservering van voorwerpen kan het corrosieproces worden tegengegaan. Daar enkele metalen gefragmenteerd en gecorrodeerd zijn aangetroffen, waren de conserveringscondities voor deze artefacten ongunstig. Tevens zijn vondsten die geen archeologische waarde hebben, uitgesloten van conservatie. Een selectie van de voorwerpen is derhalve aan een behandeling onderworpen. De behandelde artefacten zijn mechanisch gereinigd en vervolgens ingesmeerd met pure bijenwas, wat een conserverende werking heeft.¹

5.3 Resultaten

Het materiaal omvat voornamelijk ijzeren spijkers die zijn aangetroffen bij de aanleg van het vlak of in een recent spoor. Een aantal voorwerpen van ijzer, waaronder een mes, is afkomstig uit een afvalkuil (wp 3, vlk 1, sp 6, vnr. 16). Het betreft een incompleet mes met een lengte van 11,6 cm. Van dit mes resteert het heft en een

¹De werkzaamheden zijn uitgevoerd door L. de Jong van ARC bv.

Afbeelding 5.1 Mes met heft van gewei (vnr. 16). Foto: L. de Jong

klein deel van het lemmet (afb. 5.1). De angel, het deel van het metaal dat gevat is in het heft, is een zogenaamde plaatangel. De beslagplaten zijn met nagels vastgezet. Opvallend is dat het heft is vervaardigd van gewei. Vanaf de 16e eeuw komen dit soort messen veelvuldig voor. Gezien het aardewerk dat in dezelfde kuil is aangetroffen, kan het mes geplaatst worden in de Nieuwe Tijd. Het mes heeft vermoedelijk onderdeel gevormd van de gewone huisraad.

Naast ijzeren objecten zijn ook loden voorwerpen aangetroffen. Het betreft acht huisgewichtjes die mogelijk bij elkaar horen (afb. 5.2). De exemplaren zijn achtergelaten in een afvalkuil die voornamelijk materiaal bevatte uit de Nieuwe Tijd (vnr. 15). Zeven gewichtjes zijn in vorm en grootte overeenkomstig, namelijk plat en vierkant met een gemiddelde afmeting van $1,5 \times 1,5$ cm. Het gewicht varieert van 9,3 gram tot 17,8 gram. Eén gewichtje wijkt af van de rest: deze meet $3,2 \times 2,6$ cm en weegt 27,7 gram. Vanaf de Middeleeuwen tot begin 19e eeuw zijn huisgewichten van lood in gebruik geweest. Lood heeft de eigenschap te smelten bij een lage temperatuur en is makkelijk te bewerken. Daarnaast heeft lood een hoog soortelijk gewicht. Huisgewichten van lood werden dan ook vooral gebruikt door 'de gewone man' voor het wegen van levensmiddelen in eigen keuken.

Tijdens het onderzoek is één object van geelkoper aangetroffen. Het gaat om een priemvormig staafje (vnr. 9) afkomstig uit een laag waarin enkel materiaal uit de Nieuwe Tijd is aangetroffen. Het staafje heeft een lengte van 9,9 cm, is compleet en onversierd. De functie is onduidelijk. Een laatste object is een sintel, die is gevonden in een sloot. Sintels zijn totaal verglaasde, en dus niet als zodanig te herkennen ovenwandbrokstukken. Ze ontstaan bij gebruik van extreem hoge temperaturen tijdens een productieproces. Onder sintels wordt echter ook aardewerk en huttenleem verstaan dat door bijvoorbeeld brand is versinterd. Het is onduidelijk of het stukje sintel dat is aangetroffen metaal-gerelateerd is.

5.4 Conclusie

De tijdens het archeologisch onderzoek geborgen metaalvondsten hebben een geringe archeologische waarde. Oorzaken hiervoor zijn de geringe omvang en de

weinig specifieke aard van het vondstmateriaal; nagels, spijkers en plaatwerk kunnen een diversiteit aan functies hebben gehad. Uit twee afvalkuilen werden huisgewichtjes en een mes geborgen. Deze artefacten zijn wellicht gebruikt in de keuken van de stadsherberg. Op de in de inleiding gestelde onderzoeksvragen kunnen de volgende antwoorden gegeven worden:

1 *Hoe is het gesteld met de conservering van het vondstmateriaal?*

De conservering van het metaal is redelijk te noemen. De meeste metaalvondsten zijn compleet en onaangetast. Enkele metalen zijn echter gefragmenteerd en gecorrodeerd als gevolg van chemische reacties in de bodem.

2 *Is er een relatie te leggen tussen de mobilia en de grondsporen?*

Enkele metaalvondsten kunnen worden toegeschreven aan afvalkuilen uit de 18e eeuw. Van objecten die geborgen zijn tijdens de aanleg van het vlak kan per definitie de oorspronkelijke archeologische context niet worden vastgesteld.

Afbeelding 5.2 Huisgewichtjes van lood (vnr.15). Foto: L. de Jong

vondst	put	vlak	spoor	vulling	vak	N	gewicht (gr.)	metaal	context	omschrijving
9	2	102	906	1	1	5	79,8	ijzer en geelkoper	uit laag in profiel	(fragmenten van) spijkers (ijzer) en priemvormig staafje (geelkoper)
10	2	102	908	1	1	4	4,0	geen	sloot	sintel
15	3	1	5	1	1	8	113,0	lood	kuil	huisgewichtjes
16	3	1	6	1	1	6	108,3	ijzer	kuil	mes, nagel en plaatwerk
17	3	511	1011	1	4	1	15,2	ijzer	aanleg vlak	spijker
19	3	511	1011	1	5	1	5,1	ijzer	aanleg vlak	constructiering
23	5	1	6	1	1	2	196,3	ijzer	recente insteek?	spijker en muuranker

Tabel 5.1 Metalen objecten van Meppel De Wheem

6 Faunaresten

H. Halıcı

6.1 Inleiding

Tijdens het archeologisch onderzoek is een hoeveelheid faunaresten aangetroffen. Het onderzoek van het botmateriaal heeft als doel inzicht te verkrijgen in de aard, kwaliteit en kwantiteit van het botmateriaal uit het archeologisch onderzoek. Van de in het PvE geformuleerde onderzoeksvragen kunnen de volgende vragen betrekking hebben op het botmateriaal (zie paragraaf 1.4):

- 1 *Hoe is het gesteld met de conservering van het vondstmateriaal?*
- 2 *Is er een relatie te leggen tussen de mobilia en de grondsporen?*

6.2 Resultaten

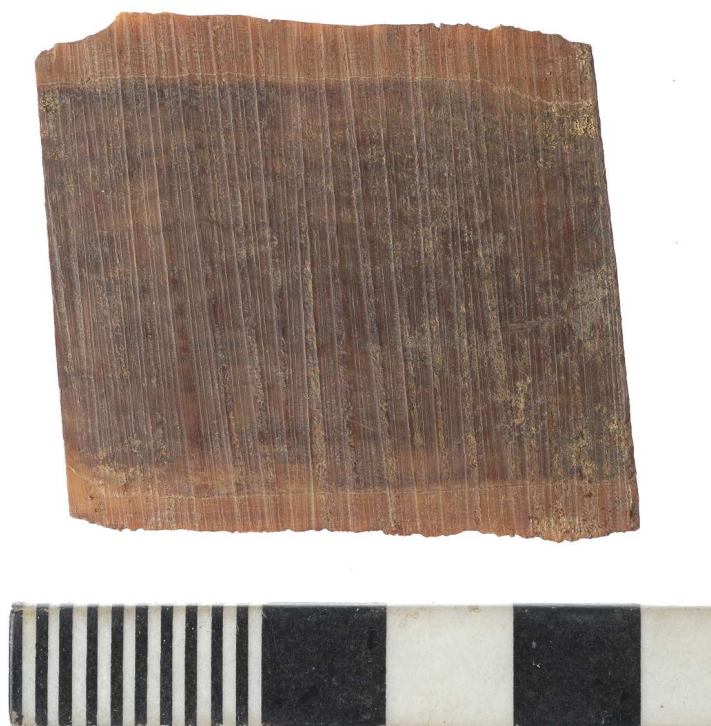
Het materiaal is zeer goed geconserveerd. Er heeft zich weinig chemische of fysische verwerking voorgedaan, waardoor oppervlakteverschijnselen goed zijn te constateren. Het geanalyseerde materiaal omvat in totaal 206 resten met een gezamenlijk gewicht van 1.848,3 gram. Het botmateriaal bestaat uit resten van zoogdieren (rund en schaap en/of geit), vogel (cf. rietgans), vis en schelpdieren. In tabel 6.1 zijn de aantallen en gewichten van de aangetroffen resten van de verschillende diersoorten weergegeven. Binnen de op soort gedetermineerde zoogdierresten komen de resten van rund het meest voor (N=16 en G=1.468,7 gram). De resten zijn voornamelijk van volwassen dieren. Twee humerifragmenten zijn distaal vergroeid, hetgeen duidt op leeftijden van ouder dan 15 - 20 maanden. Eén mandibufragment is afkomstig van een dier dat tussen 15 - 18 maanden oud is en één van 24 - 28 maanden. Op de humerus-, femur- en ribfragmenten zijn snij- en haksporen geconstateerd. Er zijn tien resten gevonden van schaap en/of geit. Een scapula- en een pelvisfragmenten zijn afkomstig van jonge dieren. Twee mandibulaefragmenten zijn van dieren die ongeveer 18 maanden oud waren. Eén tibiafragment is afkomstig van een dier dat ouder is dan 15 - 20 maanden en een femurfragment van een dier dat ouder was dan 3,5 jaar. Op het scapulafragment is een snijspoor geconstateerd. Van een complete metacarpus met een grootste lengte van 11,1 cm is de schofthoogte berekend. Volgens Teichert (1975) geeft dat een schofthoogte van 54 cm. Eén tibiafragment is vermoedelijk van rietgans. Er zijn 27 fragmenten van vis aangetroffen en 143 schelpdieren (voornamelijk blauwe mossel).

wp	vlk	spr	vnr	aardspoor	soort	fragment	N	G
1	104	902	3	laag	s/g	femur	1	33,5
1	103	931	6	kuil	s/g	mandibula	1	41,6
					rund	rib	2	85,1
					rund	humerus	1	97,0
					rund	scapula	1	60,1
					rund	femur	1	121,9
					rund	tibia	1	96,9
					rund	mandibula	2	496,0
			7		mossel	mossel	120	102,1
					indet	indet	2	4,6
2	102	908	8	sloot	s/g	scapula	1	7,0
					rund	rib	1	5,3
					edelhert	gewei	1	48,1
			10		rund	rib	1	15,0
					mossel	mossel	23	3,6
					vis	wervel	26	2,9
					indet	indet	4	1,2
2	102	906	9	laag	s/g	pelvis	1	3,7
3	1	2	13	sloot	rund	cranium	2	20,1
					rund	humerus	1	170,0
3	1	3	14	kuil	rund	tibia	1	121,7
3	1	5	15	kuil	rund	humerus	1	163,0
3	1	6	16	kuil	s/g	mandibula	2	95,5
					s/g	metacarpus	1	12,7
					edelhert	gewei	1	8,1
					rietgans	tibia	1	4,0
3	1	14	21	kuil	s/g	scapula	1	1,9
					s/g	pelvis	1	1,1
					s/g	tibia	1	5,6
					vogel	pijpbeen	1	1,3
					vis	–	1	1,1
5	1	2	22	laag	rund	kies	1	16,6
							206	1848,3

Tabel 6.1 Aantallen en gewicht (in grammen) van de aangetroffen resten van zoogdieren, vogels, vis en schelpdieren.

Afbeelding 6.1 Geweifragment (vnr. 8). Foto: L. de Jong

Afbeelding 6.2 Botfragment (vnr. 16). Foto: L. de Jong

Bewerkt bot

In het botmateriaal zijn er twee bewerkte botfragmenten aangetroffen. Vondstnummer 8 (wp 2, po, sp 908) is een afgezaagd geweifragment. Vermoedelijk diende dit fragment als een grondstof voor vervaardigen van gebruiksvoorwerpen (afb. 6.1). Vondstnummer 16 (wp 3, vlk 1, sp 6) is afgezaagd botfragment, waarvan de soort onduidelijk is (afb. 6.2). De aanwezigheid van een halffabrikaat en/of afval wijst op een lokale productie.

6.3 Conclusie

Tijdens het archeologisch onderzoek is een gering aantal faunaresten geborgen. Op basis van het geanalyseerde botmateriaal kunnen de relevante onderzoeksvragen als volgt worden beantwoord:

1 *Hoe is het gesteld met de conservering van het vondstmateriaal?*

De conservering van het botmateriaal is goed. Het botmateriaal is in goede staat aangetroffen, waardoor bijna alle resten op soort zijn te determineren. Er is weinig of geen oppervlakteverwering geconstateerd. De kleur van de faunaresten is bruin tot donkerbruin. De meest voorkomende oppervlakte-modificaties zijn snij- en/of haksporen. Op twee fragmenten zijn bewerkingssporen waargenomen.

2 *Is er een relatie te leggen tussen de mobilia en de grondsporen?*

Tijdens de archeologische begeleiding is het botmateriaal uit de vondstlagen en uit de sporen met de hand verzameld. Het botmateriaal bestaat voornamelijk uit resten van rund en schaap/geit. De resten van gevogelte en vis zijn overblijfselen van gevarieerdere maaltijden. In tabel 6.1 zijn de aantallen en gewichten van de aangetroffen resten van de verschillende diersoorten per spoor weergegeven. Deze sporen zijn bewoningslagen, kuilen en een sloot. Aan de hand van aardewerkanalyse is geconcludeerd dat het botmateriaal overwegend dateert uit de Nieuwe Tijd. De bewerkte botfragmenten wijzen op een lokale productie. Door het relatief kleine aantal resten is het echter niet mogelijk een compleet beeld te verkrijgen. De aangetroffen resten kunnen als keukenafval gezien worden en verschaffen ons een (bescheiden) blik op wat er werd gegeten.

7 Botanische Macroresten

G.J. de Roller

7.1 Inleiding en werkwijze

Via de vondstverwerking zijn vijf monsters aan de specialist overhandigd voor een nadere analyse. De monsters zijn tijdens de vondstverwerking geborgen uit MA monsters en gedroogd. De voor onderzoek ontvangen monsters betreffen vondstnummer 1, 4, 7 en 10. Het materiaal is afkomstig uit een laag, twee sloten en een kuil. Het materiaal is onder een steromicroscoop gewaardeerd bij een vergroting van 7 keer. Hierna is, indien mogelijk en noodzakelijk, het materiaal geanalyseerd. Bij een daarvoor geschikte vergroting

7.2 Resultaten

- Vondstnummer 1 bestaat uit een zeefresidu van spoor 904, segment 1, vulling 1. In dit zeefresidu bevinden zich subrecente zaden, waaronder een aantal ruigtekruiden en oeverplanten. Daarnaast zijn twee kleine stukjes houtskool aangetroffen en een fragmentje bot. Dit materiaal is te klein om nader te analyseren.
- Vondstnummer 4 bestaat uit een zeefresidu uit werkput 1, spoor 903, segment 1, vulling 3 van sectie 11. In het monster is geen determineerbaar botanisch materiaal in aangetroffen. Het bestaat geheel uit kluiten grond en takjes/wortelresten.
- Het monster met vondstnummer 7 is afkomstig uit werkput 1, spoor 931 en is gesplitst als plantaardig materiaal. Het bevat een stukje van een subrecente dop van *Corylus* (hazelaar).
- Het monster met vondstnummer 10 is afkomstig uit werkput 2, vlak 102, spoor 908. Het bevat plantaardig materiaal, een verkoold fragment van steenvrucht van *Prunus cf. domestica* (pruim). Verder het monster drie stukjes houtskool die determineerbaar waren. Het zijn twee stukjes van *Quercus* (eik) en één stukje naaldhout van de *Abies* (zilverspar).

7.3 Conclusie

Het merendeel van het voor onderzoek overhandigde materiaal bevatte botanische resten. In één van de zeebodemresten zitten verdroogde (subrecente) zaden van ruigtekruiden en oevervegetatie. In de monsters met plantaardig materiaal zit een verdroogt fragment van een hazelaardop en een verkoolde steenvrucht van de pruim. De overhandigde houtskool is afkomstig van eik en zilverspar.

8 Conclusie

H. Halıcı & C.G. Koopstra

In dit hoofdstuk zullen de onderzoeksvragen worden beantwoord, zoals deze zijn geformuleerd in het PvE (zie paragraaf 1.4).

- 1 *Hoe is het gesteld met de gaafheid van het bodemarchief ter plaatse, zowel in de horizontale als in de verticale zin?*

Het bodemarchief is intact. De bodemopbouw geeft aan dat onder de bouwvoor een bewoningslaag bevindt, waaronder zich archeologische sporen als funderingsresten van voormalige pastorie/stadsherberg, sloot, waterkelder, waterput en kuilen bevinden. Tijdens sanering op verschillende secties is ten gevolge van eerdere rioolsaneringen op het plein en door beplanting en verwijdering van bomen een verstoring tot de vaste grond waargenomen. De recente verstoringen zijn ook in alle werkputten geconstateerd. De archeologische waarnemingen betreffen grondsporen als funderingsresten van de pastorie/Stadsherberg, een sloot, een waterkelder, een waterput en een afvalkuil en erin gevonden vondstmateriaal.

- 2 *Hoe is het gesteld met de conservering van het vondstmateriaal?*

De conservering van het vondstmateriaal is goed.

- 3 *Is er een relatie te leggen tussen de mobilia en de grondsporen?*

Een groot aandeel van het vondstmateriaal is geborgen uit sporen. Met name in de aangetroffen afvalkuilen is vondstmateriaal aangetroffen; naast objecten van pijpaaarde, metaal en glas is ook een hoeveelheid aardewerk gevonden. Het betreft leefafval dat waarschijnlijk met drie afzonderlijke erven valt te associëren.

- 4 *Wat is de aard en de ouderdom van de aangetroffen bewoningssporen? Strecken deze zich over de hele onderzoekslocatie uit?*

Tijdens het onderzoek zijn geen bewoningsresten aangetroffen uit de Middeleeuwen. Wel is een esdek en een ophogingslaag aangetroffen die met enige zekerheid aan deze periode zijn toe te wijzen. Het oudste bewoningsspoor dat tijdens het onderzoek is aangetroffen is een fundament van de 16e eeuwse pastorie. Een sloot die is aangetroffen ten noorden van het fundament maakt deel uit van het erf van de pastorie. Verder zijn geen sporen aangetroffen die met zekerheid zijn toe te kennen aan dit specifieke erf. Volgens historische bronnen verandert in 1796 de functie van de pastorie. Vanaf dat moment wordt het een stadsherberg. Een waterkelder en mogelijk een noordelijk gelegen afvalkuil zijn in verband te brengen met deze nieuwe functie. Afvalkuilen met materiaal uit de 17e en 18e eeuw zijn gezien hun oriëntatie

in relatie te brengen met woonerven ten westen en oosten van de pastorie.

5 *Wat zeggen de aangetroffen archeologische waarden over de (bouw)geschiedenis van de pastorie en de latere Stadsherberg?*

Zoals gezegd is tijdens het onderzoek een deel van het fundament van de toenmalige pastorie aan het licht gekomen. Op basis van de steenmaten kon een vroeg-16e eeuwse datering worden vastgesteld. De lengte van de noordgevel moet hebben gelegen rond de 11 meter, de lengte van het gebouw zal in noordzuidelijke richting iets korter zijn geweest. In de 18e eeuw wordt het gebouw voorzien van een waterkelder. Wellicht had het gebouw op moment van aanleg van de kelder haar functie als stadsherberg verkregen.

6 *Zijn er archeologische resten aanwezig uit een oudere periode dan de 15e eeuw n. Chr.?*

De aangetroffen sporen en het vondstmateriaal dateren uit de Nieuwe Tijd. Tijdens de begeleiding zijn er geen archeologische resten aangetroffen die ouder zijn dan de 15e eeuw.

Literatuur

- Bartels, M., 1999. *Steden in Scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250–1900)*. Amersfoort/Zwolle.
- Berends, G., 1990. Backstein in den Niederlanden des Mittelalters. In: G.U. Grossmann (Hrsg.), *Hausbau in den Niederlanden*. Marburg, pp. 71–77 (Jahrbuch für Hausforschung 39).
- Duco, D.H., 2003. *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda*. Amsterdam.
- Gaimster, D., 1997. *German Stoneware 1200–1900. Archaeology and Cultural History*. London.
- Gangelen, H. van, 1997. Stijlinvloeden. In: H. van Gangelen, P. Kersloot & S. Venhuis (red.), *Hoorn des Overvloeds. De bloeiperiode van het Noord-Hollands slibaardewerk (ca. 1580 ~ ca. 1650)*. Oosthuizen/Wormerveer, pp. 75–93.
- Gerding, M.A.W. et al., 1991. *Geschiedenis van Meppel*. Amsterdam.
- Haan, R. de & W. Krook, 1988. Amsterdam. In: F. Tymstra & J. van der Meulen (red.), *De kleipijp als bodemvondst*. Leiden, pp. 16–49.
- Hekman, J.J., 2004. *Plangebied De Wheem (Grote Markt), gemeente Meppel; archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek*. Amsterdam (RAAP-notitie 920).
- Lenting, J.J., 1993. Gereedschap. In: J.J. Lenting, H. van Gangelen & H. van Westing (red.), *Schans op de Grens. Bourtanger bodemvondsten 1580–1850*. Sellingeren, pp. 501–518.
- Pluis, J., 2005. *Fries Aardewerk VI: Harlingen-Producten 1720–1933*. Leiden.
- Ponne, W., 1998. De Wheem. *Oud Meppel* 20, pp. 21–49.
- Soetens, J., 2001. *In glas verpakt. Packaged in glass. European Bottles. Their History and Production*. Amsterdam.
- Teichert, M., 1975. Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bij Schafen. In: A.T. Clason (ed.), *Archaeozoological studies*. Amsterdam, pp. 51–69.